

ДЕМОГРАФІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Формування трудового потенціалу є вирішальною передумовою соціально-економічної стабілізації країни, а його ефективне використання стає основою продуктивності національної економіки. В умовах інтеграції України у світовий економічний простір важливим завданням є визначення та дослідження внутрішніх та зовнішніх факторів, що впливають на формування трудового потенціалу регіону, країни. При цьому до факторів зовнішнього впливу належать: рівень соціально-економічного розвитку регіону, країни; рівень демографічного розвитку регіону, країни; стан національного та регіонального ринку праці й умови формування ціни робочої сили; законодавча база, що регламентує соціально-трудова відносини; соціальне та підприємницьке інвестування. Величина трудового потенціалу країни, регіону більшою мірою залежить від демографічної ситуації (загальна чисельність населення, його структура, тривалість життя, рівень народжуваності та смертності). Демографічні фактори впливають в основному на кількісну складову трудового потенціалу. Однак, як зазначає ряд дослідників, їх вплив не зводиться до суто кількісних тенденцій, оскільки виявляється у формуванні демографічної якості населення через його генфонд, стан здоров'я, тривалість активного періоду.

Теоретико-методологічні й економіко-організаційні аспекти формування трудового потенціалу розглянуто у працях таких вітчизняних і зарубіжних учених-економістів, як В. Близнюк, Д. Богиня, О. Грішнова, Г. Дмитренко, М. Долішній, Г. Завиновська, Л. Карташова, В. Лич, Ю. Одегов, Г. Осовська й інші. Проблему

демографічної кризи в Україні та її вплив на економічний розвиток регіонів, країни висвітлено у працях В. Стешенко, О. Либанової, С. Цапок та інших. Але, незважаючи на це, не існує загальновизнаної методики формування трудового потенціалу, недостатньо виражена економічна ефективність цього процесу в умовах нового ринкового середовища, відсутнє чітке визначення трудового потенціалу як економічної категорії. Окрім того, автори представляють теоретичні аспекти цієї проблеми і не проводять глибокого аналізу показників, що характеризують демографічну ситуацію в регіоні, країні. Тому існує об'єктивна необхідність у подальшому поглибленні досліджень, пов'язаних із формуванням трудового потенціалу.

Метою статті є дослідження демографічних передумов формування трудового потенціалу Запорізького регіону та країни в цілому й визначення основних важелів регулювання його обсягу.

Для досягнення даної мети було поставлено та вирішено такі завдання:

з'ясовано сутність соціально-економічної категорії "трудова потенціал";

проведено аналіз демографічної ситуації в Україні та зокрема Запорізької області з урахуванням природного та міграційного приросту для визначення кількісних змін населення країни, регіону;

установлено основні причини погіршення демографічної ситуації як в Україні в цілому, так і в Запорізькій області, виявлено резерви зменшення природного скорочення населення;

визначено основні важелі регулювання обсягу трудового потенціалу в країні.

У сучасній економічній науці трудовий потенціал розглядається як складна економічна категорія. У той же час проведені теоретичні дослідження показали, що не існує єдиних методологічних підходів до трактування даної категорії, що підтверджується різноманітністю існуючих літературних джерел. Оскільки головним смисловим словом є “потенціал”, тобто можливість реалізації чого-небудь, то трудовий потенціал виражає, з одного боку, певні можливості трудових ресурсів або окремого працівника, які можуть бути використані в суспільно корисній діяльності, а з іншого – характеристику якостей трудових ресурсів або окремого працівника, що відображають рівень розвитку їх здібностей, придатності й підготовленості до виконання робіт певного виду і якості, ставлення до праці, можливостей і готовності працювати з повною віддачею сил і здібностей.

Трудовий потенціал формується на різних рівнях управління: національному, регіональному, а також на рівні окремого господарюючого суб'єкта. При цьому існують особливості його формування, однак основа трудового потенціалу залишається незмінною, тому що її складає працездатна людина.

Під впливом демографічних процесів, що відбуваються в країні, трудовий потенціал може скорочуватись або зростати. Демографічними факторами формування трудових ресурсів є інтенсивність відтворення населення, що залежить від рівня народжуваності, оскільки чим вищий цей рівень, тим швидше зростають трудові ресурси, а також від міграційних процесів, тобто залежно від співвідношення кількості приїжджаючих і від'їжджаючих збільшуються або зменшуються трудові ресурси [1, 26].

Для демографічної ситуації України в період переходу до ринкових відносин характерним є падіння народжуваності, зростання смертності та зменшення

міграційного сальдо. У 1991 р. смертність в Україні вперше перевищила народжуваність, а з 1993 р. почалося зниження абсолютної чисельності населення, а через рік сальдо зовнішніх міграцій стало негативним (див. таблицю). Із 1991 р. наявне населення України зменшилося майже на 5,6 млн. чол.

Упродовж 2006 р. чисельність наявного населення України продовжувала зменшуватись. Обсяг скорочення склав 283,5 тис. осіб, а кількість жителів країни на 1 січня 2007 р. дорівнювала 46646,0 тис. осіб. Інтенсивність скорочення населення у 2006 р. становила 6,1 особи на 1000 жителів і була значно нижче не тільки рівня 2005 р. (7,5‰), але й найменшою за попередні 13 років. Загальне скорочення населення України у 2006 р. відбувалося виключно за рахунок природного скорочення – 297,7 тис. осіб, при відносно незначному міграційному прирості у розмірі 14,2 тис. осіб (див. таблицю).

Майже аналогічна ситуація спостерігається й у Запорізькому регіоні. Із 1991 р. наявне населення Запорізької області зменшилося на 266,7 тис. осіб, або 12,7%. Чисельність наявного населення Запорізької області на початок 2007 р. становила 1846,9 тис. осіб (див. таблицю). За 2006 р. кількість жителів регіону зменшилася на 14,1 тис. осіб, у тому числі на 13,3 тис. осіб (або 94,3% загального скорочення чисельності) через перевищення числа померлих над кількістю народжених і на 0,8 тис. осіб (або 5,7% загального скорочення чисельності) унаслідок міграційного впливу. На перший погляд ситуація дещо поліпшилась у 2006 та 2007 рр., оскільки перевищення померлих над народженими становило 1,7 раза проти 1,9 раза у 2005 та 2004 рр.

Зазначимо, що, за даними Держкомстату України, природне скорочення

Таблиця. Динаміка складових формування чисельності наявного населення у 1990-2007 рр., тис. осіб [5; 2, 170]

Рік	Кількість народжених	Кількість померлих	Природний приріст	Міграція населення між Україною та іншими державами (приріст або скорочення населення)	Усього населення на кінець року
Україна					
1990	657,2	629,6	27,6	78,3	51944,4
1991	630,8	669,9	-39,1	151,3	52056,6
1992	596,8	697,1	-100,3	287,8	52244,1
1993	557,5	741,7	-184,2	54,5	52114,4
1994	521,5	764,6	-243,1	-142,9	51728,4
1995	492,9	792,6	-299,7	-131,6	51297,1
1996	467,2	776,7	-309,5	-169,2	50818,4
1997	442,6	754,2	-311,6	-136,0	50370,8
1998	419,2	719,9	-300,7	-152,0	49918,1
1999	389,2	739,2	-350,0	-138,3	49429,8
2000	385,1	758,1	-373,0	-133,6	48923,2
2001	376,4	745,9	-369,5	-152,2	48457,1
2002	390,7	754,9	-364,2	-33,8	48003,5
2003	408,6	765,4	-356,8	-24,2	47622,5
2004	427,3	761,3	-334,0	-7,6	47280,8
2005	426,1	782,0	-355,9	4,6	46929,5
2006	460,4	758,1	-297,7	14,2	46646,0
2007	472,7	762,9	-290,2	16,8	46372,7
Запорізька область					
1990	26,0	24,9	1,1	...	2099,6
1995	17,8	32,1	- 14,2	...	2072,4
2000	13,9	30,9	- 17,0	...	1948,6
2003	15,3	31,1	- 15,8	...	1892,6
2004	16,1	30,7	- 14,6	- 0,8	1877,2
2005	15,9	30,8	- 14,9	- 1,3	1861,0
2006	17,2	30,5	- 13,3	- 0,8	1846,9
2007	17,6	30,7	- 13,2	- 0,9	1832,9

населення, яке є головним чинником формування чисельності населення, відмічалось у 26 регіонах України. Винятком стала Закарпатська область, де у 2006 р. був зареєстрований природний приріст населення у розмірі 631 чол. Згідно із статистичними даними рівень природного скорочення мав значні регіональні відмінності: показник коливався від 0,3 у Рівненській області до 13,0 особи на 1000 жителів у

Чернігівській області при середньодержавному рівні 6,4 особи на 1000 жителів [5]. У Запорізькій області рівень природного скорочення у 2006 р. перевищив середньодержавний і склав 7,2 особи на 1000 жителів.

Упродовж останніх років інтенсивність народжуваності в країні зросла із 7,7 у 2001 р. до 9,8 особи на 1000 жителів у 2006 р., у Запорізькому регіоні із 7,1 у 2000 р. до 9,3 особи на 1000 жителів у 2006 р.

Реальним резервом зменшення природного скорочення населення є зниження рівня смертності хоча б до рівня початку 90-х років минулого сторіччя (12-13 померлих на 1000 жителів). Інтенсивність смертності суттєво залежить від рівня старіння населення. Рівень смертності у Запорізькій області протягом останніх років перевищив аналогічний показник по Україні й у 2006 р. становив 16,5 померлих на 1000 жителів.

Значний резерв скорочення смертності як у країні в цілому, так і в Запорізькому регіоні був і залишається у зменшенні рівня дитячої смертності й особливо дітей віком до 1 року, інтенсивність смертності яких хоч і скорочується, але все ж таки продовжує перевищувати європейські показники у 1,5-2 рази, а також смертності осіб у працездатному віці, інтенсивність якої порівняно з початком 90-х років зросла майже на чверть.

Міграційний приріст порівняно із розміром природного скорочення населення має значно менший вплив на формування чисельності, але позитивним є уже той факт, що після 11 років міграційного скорочення у 2005 та 2006 рр. країна мала додатне міграційне сальдо. Що не можна сказати про Запорізький регіон, оскільки міграційне сальдо досі залишається від'ємним.

У 2006 р. з інших країн прибуло 44,2 тис. осіб, вибуло 30,0 тис. Міграційний приріст населення у розмірі 14,2 тис. осіб складався із 12,7 тис. міграційного сальдо за рахунок країн СНД та 1,5 тис. осіб – за рахунок інших країн. Найбільш суттєво населення країни поповнилося за рахунок мігрантів з Узбекистану та Молдови (по 3,5 тис. осіб міграційного приросту), Китаю (2,3) і Російської Федерації (2,0 тис. осіб). Продовжується вплив населення до США та Німеччини (відповідно 1,9 та 1,3 тис. осіб) [5].

Окрім того, в Україні у 2006 р. зареєстровано 280,8 тис. мігрантів, які переїхали на постійне проживання в інші регіони країни, змінивши чисельність населення цих регіонів. У результаті міжрегіональної та міждержавної міграції у 9 регіонах спостерігався міграційний приріст населення (найбільший у м. Києві – 9,9 особи на 1000 жителів і на терито-

рії, яка підпорядкована Севастопольській міськраді, – 5,4 особи на 1000 жителів), у решти регіонів – міграційне скорочення. За даними Держкомстату України, у 2006 р. у Запорізьку область з інших країн прибуло 1789 осіб, а вибуло 1353 особи. Міграційний приріст населення складався в основному за рахунок країн СНД. Число вибулих у 2006 р. в інші регіони країни перевищує кількість прибулих до Запорізької області, що призвело до від'ємного міграційного сальдо та негативно відбивається на формуванні трудових ресурсів даного регіону.

Отже, проведене дослідження характеризує теперішню демографічну ситуацію як довготривалу кризу. Підбиваючи підсумок, зазначимо, що протягом 1991-2006 рр. в Україні та Запорізькій області зокрема спостерігаються такі тенденції:

поступове зменшення чисельності населення, яке відбувалося як за рахунок від'ємного природного приросту (протягом усього періоду), так і від'ємного сальдо міграції (із 1994 по 2004 рр. в Україні). Природний приріст практично не поліпшився, що і на теперішній час забезпечує зменшення чисельності населення країни;

значне зменшення загальної кількості народжених та підвищення загальної кількості померлих порівняно з 1991 р.

і підвищення кількості народжених із 2006 р.; перевищення загальною кількістю померлих загальної кількості народжених;

значне зменшення від'ємного сальдо міграції з 2002 р. До однієї з головних причин міграції можна віднести нестабільний стан економіки.

Таким чином, при повільному зростанні населення і тим більше при його скороченні збереження наявних трудових ресурсів стає одним із головних загальнодержавних завдань. Незважаючи на те що скорочення загальної чисельності населення у наступному році порівняно з попереднім роком не дуже велике, приблизно становить 1%, у довгостроковій перспективі можна очікувати серйозного впливу цього фактора на структуру й обсяг національного та регіонального ринку.

Гострою соціально-демографічною проблемою є не стільки зменшення чисельності населення, скільки трансформація його вікової структури, зокрема зростання питомої ваги осіб старших вікових груп. Віковий склад населення істотно впливає на демографічні процеси: інтенсивність смертності значно вище серед осіб похилого віку, ніж серед молоді. Старіння населення зовсім не пов'язано зі збільшенням тривалості життя. Цей процес обумовлений різким падінням народжуваності. Тому уповільнення темпів збільшення чисельності в Україні в середині 70-х років і перехід до депопуляції в 1993 р. стали результатом підвищення рівня старіння населення [3, 25].

За розрахунками питома вага осіб у віці 65 і старше в загальній чисельності постійного населення України збільшилася із 13,9% у 2000 р. до 16,3% у 2006 р. Згідно зі шкалою демографічного старіння ООН населення з питомою вагою осіб у віці 65 років і старше, меншою 4%, вважається молодим, якщо питома вага менше 7%, то населення перебуває на порозі старості, а якщо дорівнює 7% і більше, то населення вважається старим. Використовуючи її, констатуємо

належність України до країн зі старим населенням.

На статево-вікові характеристики населення, які разом із міграційними процесами визначають тенденції демографічного розвитку, діють фактори, що впливають на стан здоров'я. Так, зокрема, на стан здоров'я людини впливають такі чинники, як генетичні особливості індивіда, якість медичного обслуговування, екологічні умови проживання, географічні особливості території, умови праці та побуту, соціально-економічний стан родини, можливість займатися фізичною культурою, соціально-правова захищеність, НТП [4, 126].

Зазначимо, що останнім часом зміна структури населення супроводжується фізіологічною деградацією більшості населення, що знаходить своє концентроване вираження в погіршенні стану здоров'я, збільшенні захворювань, що негативно впливає на формування трудового потенціалу. Аналіз статистичних даних свідчить, що протягом останніх років збільшується кількість ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД, хворих із діагнозом розладу психіки й унаслідок уживання наркотичних та психоактивних речовин, хворих на злоякісні новоутворення, активний туберкульоз. Так, за даними Держкомстату України, серед осіб, яким у 2005 р. уперше в житті поставлено діагноз активного туберкульозу, 86% складають особи працездатного віку [6, 216].

На стан здоров'я населення та тривалість життя має вплив і екологічна ситуація, що склалася в деяких регіонах України. Вплив екологічного фактора виявляється через зміну кількісних та якісних характеристик трудового потенціалу на всіх стадіях його відтворювального циклу. Так, сьогодні значних масштабів досягає хімічне і механічне забруднення атмосфери та гідросфери (різноманітні відходи

промислових та енергетичних підприємств, котрі викидаються в повітря та водний басейн). У 2005 р. кількість шкідливих речовин, які відходять від стаціонарних джерел забруднення, порівнювалася до 4449,3 тис. т, що на 7,4% більше, ніж у попередньому році. Причому 38,2% загального обсягу викидів припадає на обробку промисловість, із яких 29% – металургія та обробка металу [6, 227]. На Запорізьку область припадає в середньому 5,75% загального обсягу викидів.

Задля збереження трудових ресурсів у країні на даний момент створена і діє ціла низка законодавчих та нормативних документів, одним з яких є Постанова Кабінету Міністрів від 24.06.2006 р. № 879 “Стратегія демографічного розвитку в період до 2015 року” [7]. Метою даної Стратегії визначено поліпшення якісних характеристик рівня життя населення та гармонізація процесів його відтворення на основі відродження духовності української нації та національних традицій, відновлення сімейних цінностей, забезпечення морального здоров’я сім’ї, виховання свідомого батьківства та запобігання соціальному сирітству. Її основні завдання: підвищення рівня народжуваності та розвиток сім’ї; поліпшення здоров’я, зниження рівня смертності та збільшення тривалості життя населення; регулювання міграційних процесів; подолання негативних наслідків старіння населення; демографічний розвиток регіонів.

Висновки. Таким чином, результати проведеного дослідження свідчать, що на сучасному етапі відбуваються істотні зміни у демографічній структурі населення, що викликало у свою чергу істотне погіршення кількісного та якісного стану трудового потенціалу країни. Основними причинами погіршення демографічної ситуації як в Україні в цілому, так і в Запорізькій області можна вважати: падіння рівня і якості життя; зміну цінностей та зміну

традиційного життєвого укладу; домінування міського способу життя над сільським; зростаючу глобальну нерівність у розподілі ресурсів і благ між багатими і бідними країнами.

Скорочення чисельності населення, високий рівень смертності й низький – народжуваності, негативне сальдо міграції свідчить, що демографічна ситуація потребує значної уваги з боку держави. Українцям необхідним стає реагування та впровадження відповідних заходів, спрямованих якщо не на підвищення кількісних параметрів трудового потенціалу, то хоча б на збереження існуючого стану. Досягти позитивних зрушень показників демографічного розвитку можливо лише за умови, що буде розроблена концепція проведення послідовної державної демографічної політики, а не прийняття окремих не завжди дієвих постанов. До основних важелів регулювання трудового потенціалу можна віднести: збільшення доходів та рівня життя; збільшення тривалості життя; збільшення народжуваності; забезпечення профілактики, діагностики та лікування захворювань населення; зменшення алкоголізму, наркоманії, ВІЛ-інфікованості; повернення співвітчизників, які працюють за кордоном тощо.

Література

1. Завиновська Г.Т. Економіка праці: Навч. посіб. – 3-є вид., без змін. – К.: КНЕУ, 2007.
2. Ушенко Н.В. Демографічні передумови формування людського капіталу в Україні // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 3 (69). – С. 168-174.
3. Благодарный А.И., Коршикова И.А., Рак С.В. Демографические процессы региона – основа человеческого развития // Экономический вестник Донбасу. – 2008. – № 1. – С. 24-26.
4. Лич В.М. Фактори та умови, що впливають на формування та динаміку

трудового потенціалу промисловості // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 9 (64). – С. 125-131.

5. www.ukrstat.gov.ua

6. Україна у цифрах у 2005 році: Стат. довідник. – К.: Консультант, 2006.

7. Про затвердження Стратегії демографічного розвитку України в період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2006 р. № 879. – www.zakon.rada.gov.ua.